

ТУРКИСТОН ЛЕГИОНИНИНГ ЖАБҲАДАГИ ФАОЛИЯТИ

Зоҳиджон Холдоров Валижон ўғли

Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Тарих институти

таянч докторант

Тел: +998934443095

Аннотация: Ушбу мақолада иккинчи жаҳон уруши даврида Совет давлати аскарларининг германия томонидан асир олинishi тўғрисида маълумотлар мавжуд. Германия Совет давлати асирларидан турли легионлар тузади. Ўзбекистон тарихи билан боғлиқ бўлган Туркистон легиони ҳақида мақолада маълумотлар берилди.

Аннотация: В данной статье содержится информация о пленении советских солдат Германией в годы Второй мировой войны. Германия создает различные легионы из пленных советского государства. В статье представлены сведения о Туркестанском легионе, которые имеют отношение к истории Узбекистана.

Annotation: This article contains information about the capture of Soviet soldiers by Germany during the Second World War. Germany creates various legions from the prisoners of the Soviet state. The article provides information about the Turkestan Legion, which is related to the history of Uzbekistan.

Калит сўзлар: Мустафо Чўқай, Вали Қаюмхон, Алфред Розенберг, Герхард фон Менде, Миллий Туркистон, Миллий адабиёт, Турк Бирлиги, Янги Туркистон, Туркистон миллий конгресси.

Ключевые слова: Мустафа Чокай, Вали Каюмхан, Альфред Розенберг, Герхард фон Менде, Национальный Туркестан, Национальная литература, Турецкое единство, Новый Туркестан, Национальный Конгресс Туркестана.

Key words: Mustafa Chokay, Vali Qayumkhan, Alfred Rosenberg, Gerhard von Mende, National Turkestan, National literature, Turkish unity, New

Turkestan, National Congress of Turkestan.

Иккинчи жаҳон уруши даврида СССРнинг миллионлаб аскарлари Германия қўшини томонидан асир олинади. Бироқ СССР тарафидан ўз жангчиларини амалда ўлимга маҳкум этувчи қарорлар имзоланиши, халқаро Гаага ва Женева конвенцияларида белгиланган ҳарбий асирларнинг ҳуқуқларига доир моддаларнинг СССР ва Германия томонидан бажарилмаслиги кўплаб совет ҳарбий асирларини ҳалок бўлишига сабаб бўлади. Дастлаб, немислар асирлардан қурилиш, ишлаб чиқариш каби соҳаларда фойдаланган бўлса, кейинчалик улардан ҳарбий мақсадларда ҳам фойдаланишга қарор қилади. Шу мақсадда асирликдаги совет аскарларидан ҳарбий гуруҳлар ташкил этилади. Бизнинг тарихимиз билан боғлиқ бўлган Туркистон легиони асир тушган ўзбек, қозоқ, қирғиз, туркман, тожик, қорақалпоқ халқларидан тузилади. Бу легионни тузиш ташаббуси билан ўша вақтда Германияда истиқомат қилаётган Мустафо Чўқай ва Вали Қаямхонлар чиқишади.

Германияга қарши олиб борилган урушда қизил армиянинг сафларида миллионлаб туркистонликлар кураш олиб борадилар. Боймирза Ҳайитнинг маълумотига қараганда, қизил армия таркибида 1941 – 1943 йилларда хизмат қилган туркистонликлар сони тахминан 4 847 775 нафар бўлган[1;151-б]. Совет ҳукумати томонидан дастлаб туркистонликлар етарли даражада ҳарбий қуруллар билан таъминланмаганлиги, уларнинг фашистлар томонидан кўплаб асир олинishiга сабаб бўлади. Германия ҳукумати асирларни махсус конслагерларда сақлаганлар. Конслагерларда сақланган туркистонликлар сони эса 1 млнга яқин бўлган дея маълумот беради Ифтихор Шомуродов ўзининг мақоласида[4;5-б]. Немислар туркистонлик асирларга жуда ҳам шафқатсиз муносабатда бўлган ва уларни арзимаган айблари учун ҳам отиб ташлаган. Дастлабки даврларда немислар туркистонликларни яҳудийлар деб ўйлаб ўлдиришган. Бунинг асосий сабаби эса яҳудийлар ҳам мусулмонлар каби суннат қилинганлигида эди. 1942

йилнинг ёзига қадар туркистонлик асирлардан фақат 400 минг киши тирик қолган эди[7;54-б]. Тирик қолган туркистонликларнинг катта қисми Германия ҳукумати томонидан тузилган Туркистон легиони таркибига қўшиладилар.

1942 йилда Туркистон легиони таркибида 781, 782, 783, 784-пиеда баталёнлари ташкил этилади[10;205]. Германия армиясида Туркистон легиони рус бўлмаган ҳарбий бирликлар орасидаги энг йиригига айланади. Боймирза Ҳайитнинг ёзишича, Туркистон легионининг биринчи гуруҳи 1942 йилнинг 2 май санасида Брянск ўрмонларида жангга киритилган[1;154-б]. Бу Туркистон легиони ташкил топганидан кейинги унинг биринчи жанги эди. 1943 йилнинг май ойига қадар легион таркибида 32 та баталён ташкил этилади[6;202]. Янги ташкил этилган Туркистон баталёнларининг кўп қисми генерал-полковник Ф. Паулюс раҳбарлигидаги 6-армиянинг бўлинмаларига бириктирилади[6;11]. Қозоқ тадқиқотчиси Бахит Содиқованинг маълумотларига қараганда, 1942 –1943 йилларда Германия армиясининг Кавказ ҳудудига ҳужумида олти та Туркистон легионининг баталёни қатнашган[2;83]. Машҳур Сталинград шаҳри учун олиб борилган жангларда ҳам Туркистон легиони аскарлари Германия армияси таркибида иштирок этган. Чунончи, Легионнинг учта баталёни Сталинград жангида қизил армияга қарши жанг олиб борган ва баталён таркибидаги жуда кўплаб туркистонликлар бу жангда ҳалок бўлган. Туркистон легиони таркибида 162-Туркистон пиеда баталёни Германия ҳукуматининг ишончи ва олқишига сазовор бўлади[10;208]. Бу баталёнга генерал-маёр фон Нидермаер раҳбарлик қилган. Баталён 1943 йилнинг сентябр ойида Словения ҳудудига жўнатилади ва у ерда бир қатор ҳарбий ҳаракатларни олиб боради[6;12]. Маълум вақтдан сўнг, бу баталён Италия ҳудудига юборилиб, бу ҳудуддаги хафсизликни таъминлаб, партизанларга қарши кураш олиб боради. Шунингдек, бу баталён урушнинг охири давларида Англия-Америка қўшинларига қарши олиб борилган жангларда ҳам қатнашади.

Туркистонликлар ССда ҳам фаолият олиб борган. 1944 йилдан бошлаб Туркистон легиони аскарларидан СС таркибига олина бошланади. Ифтихор Шомуродовнинг Германия архивларига таяниб берган маълумотларига қараганда, Германиянинг СС ташкилотида 3 мингдан ортиқ туркистонликлар фаолият юритган[3;4-6]. Улар ССнинг “Янги Туркистон” полкида хизмат қилишган. Полк раҳбари ислом динини қабул қилган ва Ҳорун ал-Рашид исмини олган СС зобити бўлган.

Туркистон легионига аъзо бўлганларнинг барчаси ҳам Германияга содиқлик билан хизмат қилмаган. 1943 йилга келиб легион аскарлари орасида Гитлерга қарши кураш олиб бориш учун турли гуруҳлар шаклланади. Нега баъзи легион аскарлари орасида Германияга нисбатан ишончсизлик пайдо бўлди? Чунки, Германия армияси сафларида Совет давлатига қарши кураш олиб борган халқларга ўз ватани Қримга Германия ҳукумати томонидан ҳеч қандай озодлик берилмади[10;214]. Бу воқеа баъзи туркистонлик аскарлар орасида Германияга ишончсизлик туйғусини пайдо қилади. Шунингдек, Германия армияси 1943 йилга келиб бир қатор йирик жангларда мағлуб бўла бошлади. Натижада, Туркистон легиони таркибида “кўнгиллилар” гуруҳи пайдо бўлиб, улар партизанлар билан алоқа ўрнатиш учун ҳаракат қила бошлайди. Жумладан, 1943 йилнинг ёз фаслида 3-Туркистон баталёнининг бир гуруҳ аскарлари Белоруссиянинг Речица шаҳрида бўлиб, партизанлар билан алоқа ўрнатади ва гитлерчиларга қарши ҳамкорликда курашадилар[8;483-6]. 1943 йилнинг охирларига келиб Туркистон легионининг 6 та баталёни Франция ҳудудида жанг олиб боради [11;58-6]. Лекин, баталён таркибидаги жангчиларнинг бир қисми партизанлар ва Қаршилиқ ҳаракати сафлари томонига ўтиб, Германиянинг ўзига қарши кураш олиб боради. 1943 йилнинг сентябр ойида Десна дарёси бўйидаги жангда Абдулла Отахонов бошчилигидаги 370 кишилиқ баталён ўз ихтиёри билан Совет давлатига таслим бўлади[8;483-6]. 1944 йилнинг январ ойида легион аскарлари Югославия партизанларига қарши курашиш учун

Черногория худудига юборилади. Легион таркибида С. Файзиев бошчилигидаги отряд немисларни ўлдириб, партизанлар томонига ўтиб кетади.

1944 йилда Вена шаҳрида Туркистон Миллий конгресси бўлиб ўтади [5;54]. Ушбу конгрессда 573 нафар Туркистон легиони аъзолари иштирок этадилар[7;58-6]. Конгресснинг асосий мақсадларидан бири Миллий Туркистон Бирлиги Қўмитасини бутун дунёга танитишдан иборат бўлган. Конгресснинг сўнггида Туркистон миллий кенгаши ташкил этилади ва унга 70 киши сайланади[4;26-6]. Шунингдек, Вали Қаюмхон Генрих Гиммлерга мактуб йўллаб Туркистон легионини Туркистон миллий армияси деб тан олишини сўрайди.

Хулоса ўрнида шуни алоҳида таъкидлаб ўтиш жоизки, Германиянинг жаҳаннам конслагерларидаги минглаб туркистонликларнинг ҳаётини сақлаб қолишда Мустафо Чўқай ва Вали Қаюмхонлар муҳим ўрин тутдилар. Уларнинг ҳаракати билан тузилган Туркистон легиони Совет давлатига қарши кураш олиб борди. Вали Қаюмхон раҳбарлигида тузилган Миллий Туркистон Бирлик Қўмитаси Туркистон легионининг бош органи сифатида фаолият юритиб, легион аскарларини ғоявий жиҳатдан бирлаштирувчи ташкилотга айланди. Туркистон легиони аскарларининг бош мақсади Совет давлатига қарши курашиб, Туркистон ўлкасини улардан озод қилиш бўлди. Туркистон легионининг аскарлари Италия, Франция, Украина, Белоруссия худудларидаги жангларда Германия армияси таркибида жанглар олиб борди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Боймирза Ҳайит. Советлар Иттифоқида туркликнинг ва исломнинг баъзи масалалари// “Шарқ юлдузи”, 1992. № 3.
2. Б. Садыкова. История Туркестанского легиона в документах. – Алматы: Кайнар. 2002.

3. И. Шомуродов. Туркистон ва II жаҳон уруши – тарихнинг оқ доғлари// “Vatandosh” gazetasi. 2011. № 7.
4. И. Шомуродов. Туркистон легиони// “Турон тарихи”, 2012. № 6.
5. П.П. Воробьев. Деятельность Туркестанского легиона в источниках и исторической литературе, опубликованной в Германии// Узбекистан: страницы истории. 1991.
6. С. Дробязко, А. Карацук. Второй мировой война 1939–1945. Восточные легионы и казачьи части в Вермахте. – Москва. АСТ. 1999.
7. Ўзбекистон тарихи (1917 – 1991 йиллар) иккита китоб. 1939 – 1991 йиллар, масъул муҳаррирлар: Абдуллаев Р. Раҳимов М. Ражабов Қ. – Тошкент: Ўзбекистон. 2019.
8. Ўзбекистоннинг янги тарихи. 2-китоб. Ўзбекистон совет муштамлакачилиги даврида. – Тошкент: Шарқ. 2000.
9. Coşkun Kumru. Hitler Almanyası'nın Türkistan politikası. 2021.
10. Latif Çelik. II dünya savaşında Almanya saflarında savaşan "Türkistan lejyon ordusu" (doktora tezi). – Konya. 2015.